

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MUDOFAA VAZIRLIGI**

**MARKAZIY HARBIY OKRUG HUZURIDAGI
“ILMIY TADQIQOT” ILMIY-AMALIY
VA USLUBIY MARKAZI**

**“Harbiy xizmatchilarni xizmat faoliyatiga
tayyorlashda psixologiyaning o‘rni”
mavzusidagi**

*respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferentsiyaning
ilmiy maqolalar to‘plami*

Samarqand – 2021

“Ҳарбий хизматчиларни хизмат фаолиятига тайёрлашда психологиянинг ўрни”. Республика илмий-амалий конференция илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: ЎР МВ МҲО, 2021. – 391 бет.

Конференция илмий мақолаларидан иборат мазкур тўпламдан ҳарбий таълим муассасаларида Психология фанининг замонавий усуллари, уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ҳамда бу соҳада ҳал қилиниши лозим бўлган долзарб масалалар, фан докторлари, профессор-ўқитувчилар ҳамда илмий изланишларни эндигина бошлаган тадқиқотчилар, магистрантлар, иқтидорли талабаларнинг изланиш натижалари ўрин олган.

Тўпламдаги илмий мақолалар Ҳарбий хизмат фаолиятида Психологияни ривожлантириш ҳамда соҳага оид илмий-тадқиқот фаоллигини ошириш масалалари билан илмий изланувчилар эътиборига моликдир.

Таҳрир хайъати: Джаббаров А.А., полковник;
Бекназаров А.А., психол.ф.н., профессор;
Равшанов Л.У., психол.ф.ф.д.(PhD), доцент, подполковник;
Рахимова И.И., психол.ф.ф.д.(PhD), доцент;
Бутаева У.А., психол.ф.ф.д.(PhD), доцент;
Мираширова Н.А., доцент;
Султонов У.Б., подполковник;
Уразолиев А.Б., подполковник;
Джуманиязова М.Х., катта ўқитувчи;
Юсупжонова И.А., ўқитувчи;
Улуғов Ж.Н., ўқитувчи;
Акобиров М.Х., ўқитувчи.

Тўпламдан ўрин олган мақолаларнинг савияси, сифати ва илмий далилларнинг ҳаққонийлиги ҳамда мазмуни учун муаллифларнинг шахсан ўзлари масъулдирлар.

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги Марказий ҳарбий округи ҳузуридаги “Илмий тадқиқот” илмий-амалий ва услбуий маркази томонидан нашрга тавсия этилган.

*Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги Марказий ҳарбий округ
ҳузуридаги “Илмий тадқиқот” илмий-амалий ва услбуий маркази, 2021 йил*

takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4375-son qarori.

3. Nishanova T.Z, Kamilova.G.N, Abdullayeva.U.D, Xolnazarova.X.M “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik Psixologiyasi” Toshkent – 2018.

4. G‘oziyev E.G‘. “Ontogenez psixologiyasi” Toshkent – 2012.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV JARAYONLARNING RIVOJLANISHI BORASIDAGI TADQIQOTLAR VA TAVSIYALAR

Qodirova M. – JDPI katta o‘qituvchisi

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kognitiv rivojlanish dinamikasi masalalari sezgir davrlar muammosi va maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini shakllantirish bilan uzviy bog‘liqdir. Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish vositalari haqidagi savol maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta‘lim va rivojlanish dasturini yaratish bilan bog‘liq. Olimlar va tarbiyachi metodistlar bolalarning rivojlanishidagi farqlarni, tayyorgarlik darajasi har xil bo‘lgan bolalarni o‘qitishning murakkabligi va o‘ziga xosligini doimo ta‘kidlab o‘tadilar. Bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitish modellarini o‘rganishga alohida e‘tibor individual va shaxsiy salohiyatga asoslangan mustaqil bilim faoliyatini rivojlantirishga qaratiladi.

Bir qator tadqiqotchilarning asarlarida (L.A.Venger, L.S.Vigotskiy, A.V.Zaporojets, J.Piaje, J.Bruner) bir vaqtning o‘zida kamolot va shakllanish darajasida farq qiladigan aqliy shakllanishlar ishlaydi. Binobarin, kognitiv jarayonlarning notekis rivojlanishi turli xil psixologik va pedagogik yordam vositalarini talab qiladi. Bu faktlar bunday mablag‘larning samaradorligini tahlil qilishga yordam beradi. Kognitiv jarayonlarning dinamikasi variantlarini va ularni qo‘llab-quvvatlash usullarini ko‘rsatadigan tadqiqotlarni ko‘rib chiqamiz.

L.S.Vigodskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra, bolaning bilish jarayonlarining rivojlanishi asboblarni ishlatish (materiallar, rasmlar, kitoblar, mozaikalar va boshqalar ko‘rinishidagi dunyoni bilishni tashkil etishning moddiy vositalari) kabi yetakchi omillar ta‘siri ostida amalga oshiriladi. Belgilarni o‘zlashtirish (ona tilidagi so‘zlarning ma‘nosini, alifbo va vizual belgilar vositalarini o‘zlashtirish shaklida), boshqa odamlar bilan ijtimoiy muloqotga qo‘shilish (kattalarning yordami va qo‘llab-quvvatlashining turli shakllari ko‘rinishida). Vygotskiy "faqat kontseptual tafakkur paydo bo‘lish bosqichida, barcha elementar kognitiv funktsiyalarni tubdan qayta qurish ("intellektualizatsiya") ularning kontseptsiyalarni shakllantirish funktsiyasi bilan sintezi asosida amalga oshadi, deb hisoblardi: idrok aslida vizual fikrlashning bir qismiga aylanadi. Yodlash mantiqiy jarayonga aylanadi, e‘tibor o‘zboshimchalik sifatiga ega bo‘ladi va hokazo". Shunday qilib, kognitiv jarayonlarning funktsional aloqalarining o‘zgarishi maktabgacha yoshdagi bolaning bilim sohasidagi umumiy o‘zgarishlar haqida gapirishga imkon beradi.

Bunday holda, bolani rivojlanishning ijtimoiy holatiga moslashish qiyinchiliklarini yengishga undovchi ta‘sir muhim ahamiyatga ega. Ko‘rinib

turibdiki, bolaning affektiv holati bilish jarayonida kattalar bilan bo'lgan talablar va munosabatlar bilan tartibga solinadi. Xuddi L.S.Vygotskiyning ta'kidlashicha, yuqori aqliy funktsiyalarning rivojlanmaganligi atrof -muhit aloqalarining yo'qligi bilan bog'liq. Agar vaqt o'tishi bilan u to'planib qolsa, "pedagogik e'tiborsizlik" ta'siri paydo bo'ladi. Shu munosabat bilan, bolalarning alohida toifasidagi kognitiv jarayonlarda psixologik kompensatsiya hodisasi sifatida funktsional aloqalarni qayta qurish haqida gapirish mantiqan, deb hisoblaymiz. Albatta, bu hodisa individual va shaxsiy rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

A.N. Leontev o'z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda yodlash jarayonini o'rgangan. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, o'rta maktabgacha yoshda vositachilik bilan yodlash, yodlashning muvaffaqiyatini oshiradi, katta yoshdagi maktabgacha yoshda esa bolalar qo'shimcha vositalarsiz muvaffaqiyatli yodlaydilar. Tadqiqotchi bu faktni qo'shimcha yodlash vositalarining ichki harakat rejasiga o'tishi bilan izohlaydi, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri yodlashning muvaffaqiyati vositachilik darajasiga ko'tariladi. Ushbu qonun A.N. Leontev "rivojlanish parallelogrammasi" qonunini deb ataladi. Ushbu qonunga ko'ra, bizning tadqiqotimizning vazifasi maktabgacha yoshdagi bolaga o'quv materiallariga vositachilik qilishni o'rgatishdir.

Sovet davrining psixologlari (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, B.M.Teplov va boshqalar) asarlarida intellektual va affektiv sohalar rivojlanishining birligi ko'rsatilgan. 20-asrning ikkinchi yarmidagi mahalliy psixologlarning tadqiqotlarida har xil o'yin turlarida (GG Kravtsova) shakllanadigan hissiy-irodali shaxsiyat xususiyatlarining o'rni (O.Q. Tixomirov), shuningdek, turning ahamiyati, afzal qilingan muloqot (DB Godovikova) va o'z-o'zini hurmat qilish (A. I. Lipkin).

D.B.Elkonin o'z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bola ham ob'ektiv dunyoga, ham jamiyatga yo'naltirilgan degan xulosaga keldi. Bu aloqa bolaga moslashish jarayonlarining muvaffaqiyatli yo'lini beradi. Bu "ikki tomonlama" yo'nalish bizga shaxsiy rivojlanish va kognitiv rivojlanish vositachiligi haqida gapirishga imkon beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrining qiymatini qayd etib, muallif bu davrda shakllangan ko'nikma va xususiyatlarning barqarorligini ko'rsatadi. D.B.Elkonin ta'kidlashicha, maktabgacha yoshdan boshlang'ich maktab yoshiga o'tish davrida diagnostika predmeti rivojlanishning zarur tuzatishlarini belgilashga imkon beradigan operatsion faoliyat birliklari hisoblanadi.

Kognitiv jarayonlar - bu atrof -muhitdan ma'lumot, bilim olish, saqlash va ko'paytirishni ta'minlaydigan ruhiy jarayonlar. Hamma ruhiy jarayonlar qandaydir tarzda ma'lumot beradi, lekin faqat kognitiv: idrok, xotira, fikrlash, e'tibor, tasavvur. Maktabgacha yosh - bu shaxsiyatni shakllantirishning boshlang'ich bosqichi. Maktabgacha tarbiyachining psixikasi rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchlari uning ehtiyojlari hisoblanadi. Ulardan eng muhimi: muloqotga bo'lgan ehtiyoj, uning yordamida ijtimoiy tajriba o'zlashtiriladi; tashqi taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj, natijada bilish qobiliyatlari rivojlanadi, shuningdek, harakatga bo'lgan ehtiyoj turli xil ko'nikma va qobiliyatlarning butun tizimini o'zlashtirishga olib keladi.

Idrok - bu sezgi organlariga bevosita ta'sir etuvchi tashqi moddiy ob'ektning yaxlit aksi (turli analizatorlar qatnashadi).

Maktabgacha yoshdagi tushuncha mazmunli, maqsadli, tahlilli bo'ladi. U o'zboshimchalik bilan qilingan harakatlarni ajratib ko'rsatadi - kuzatish, tekshirish,

qidirish. Nutq bu vaqtda idrokning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi - bolaning har xil narsalarning sifatlari, atributlari, holatlari nomlari va ular o'rtasidagi munosabatni faol ishlata boshlashi. Ob'ekt va hodisalarning ayrim xususiyatlarini nomlash orqali u shu xususiyatlarni o'zi uchun tanlaydi; ob'ektlarni nomlash, ularni boshqalardan ajratib turadi; ularning holatlarini, ular bilan aloqalarini yoki harakatlarini belgilab, ular orasidagi haqiqiy munosabatni ko'radi va tushunadi. Turli xil tadbirlar idrokning faol rivojlanishiga yordam beradi: dizayn, rasm chizish, film tomosha qilish, yurish.

Maktabgacha yoshdagi bola o'rganadi, ob'ektlarning o'ziga xos xususiyatlarini, maqsadini ta'kidlaydi. Faol rivojlanayotganda, idrok bolalarga ularni qiziqtirgan narsalarni tanib olish, mavjud aloqalarni aniqlash imkonini beradi.

O'qituvchilar va ota-onalarga idrokni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar

Bolalarni teginish (ushlab ko'rish, paypaslash) orqali narsalarni farqlashga o'rgating.

Ob'ektdagi belgilarni ajratish qobiliyatini shakllantirish: shakli, rangi, ta'mi.

Ob'ektlarni o'lchamlari bilan bog'lashni o'rgating.

kuzatish ko'nikmalarini rivojlantirish; ob'ektni yoki hodisani diqqat bilan va izchil o'rganishga o'rgating.

Ob'ektlar o'rtasidagi munosabatni tushunishga va tasvirni bir butun sifatida qabul qilishga yordam bering.

qismlardan bir butun yasash qobiliyatini shakllantirish.

og'zaki tavsif orqali ob'ektlar hajmini tanlash va o'zaro bog'lashni, og'zaki ko'rsatmalarga muvofiq harakat qilishni o'rgating.

Har xil fasllarning asosiy belgilarini farqlash.

Reja - diagramma yordamida kosmosda harakat qilishni o'rgating.

Rasmning fazoviy tasvirilarini birlashtirish uchun: chapda, o'ngda, yuqorida, pastda, oldida, orqasida, o'rtasida, yonida.

Ob'ektni tahlil qilish, undagi kichik detallarni ajratib ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirishga ko'maklashish.

Idrokni rivojlantirishga yordam beradigan o'yinlar va mashqlar

"Shifters" (aylana, uchburchak, kvadratni istalgan rasmga aylantiring).

"Quyonga qanday borish mumkin", "Xona bo'ylab sayohat qilish", "Qaerga borasan, nimani topasan" (rejaga muvofiq fazoda yo'nalish - sxema).

"Shaklni bilib oling" (atrofdagi narsalarda geometrik figuraning shaklini bilib oling).

"Farqlarni top" (o'xshash ob'ektlardagi farqlarni topishni o'rgating).

"Balandlik bo'yicha qurish" (buyumlarni balandligiga qarab qurish).

"Rasmni buking" (qismlardan butun rasmni yasang).

"Qaysi mavsum?" (kattalar mavsumni, bola esa bu mavsum belgilarini nomlaydi).

"Ob'ektni taxmin qiling" (kattalar ob'ektning konturini nuqta yoki nuqta bilan chizadi; bola ob'ektni tanib olishi kerak).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova Z.T, Alimova G.K. "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" 2005 y. 145-bet
2. "Bolajon" tayanch dasturi
3. Malika Qodirova, Bolalar idrokini rivojlantirishda mashg'ulotlarning o'rni , Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI: 2020: Arxiv №41 (science.i-edu.uz, jspi.uz).
4. Malika Qodirova, ROL ZANYATIY V FORMIROVANII I RAZVITII SPOSOBNOSTI RAZMISHLENIYA U DETEY , Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI: 2020: Arxiv №52 (science.i-edu.uz, jspi.uz).

HARBIYLARDA EMOTSIONAL INTELLEKT QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

*Qodirova O.Dj. – Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya fakulteti doktoranti*

Hozirgi vaqtda psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri insonning hissiy madaniyatini rivojlantirishdir. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda inson hayoti va faoliyatiga his-tuyg'ularni tarbiyalash muammosining dolzarbligi ta'kidlangan. Olimlarning ta'kidlashicha, dunyodagi umumiy yo'nalish bilan bir qatorda, emotsional yo'nalish ham zarur, bu boshqa odamlarning hissiy holatini to'g'ridan-to'g'ri taxmin qilish va ularning boshqa odamlar bilan emotsional munosabatlarini to'g'ridan-to'g'ri tan olish qobiliyatidan iborat. Ularning fikricha, individual faoliyatning yo'nalishi aniqligiga, shu jumladan emotsional yo'nalishga bog'liqligi aniq, bu shaxsning shakllanishi davrida muhim jarayon sifatida qaraladi.[1].

Shaxsning his-tuyg'ular dunyosiga yanada samarali yo'nalishiga emotsional intellekt rivojlanishi yordam beradi. Xususan, harbiy faoliyat "odam - odam" sohasiga tegishli, shuning uchun nozik hissiy darajadagi tushunish qobiliyati harbiy xizmatning kelajagi uchun muximdir.

Rus psixologiyasida emotsiya va intellektning birligi haqidagi g'oya, emotsiyonal va intellektual jarayonlarning birligi bo'lgan dinamik semantik tizim mavjudligini kashf etgan L.S.Vigotskiy asarlarida paydo bo'lgan[3]. Fikrlashning ta'sirga ta'siri bilan bir qatorda teskari ta'sir ham mavjud: bu fikrlashga ta'sir qiladi, bu, birinchi navbatda, "... har bir g'oyada qayta ko'rib chiqilgan shaklda odamning ta'sirchan munosabatini o'z ichiga oladi. bu g'oyada keltirilgan haqiqatga "4; ikkinchidan, fikrning o'zi bizning ongimizning rag'batlantiruvchi sohasidan kelib chiqadi.

A.N.Leont'ev ham fikrlashning emotsional (affektiv) tartibga ega ekanligini ko'rsatdi. Hozirgi vaqtda affektiv va intellektual jarayonlarning birligi haqidagi izlanuvchan g'oya "emotsional intellekt" atamasi bilan aks ettirilgan bo'lib, u o'z his-tuyg'ularini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish va nazorat qilish